

اشاره

جیمز ساموئل کلمن^۱ (۱۹۹۵-۱۹۲۶)، نظریه پرداز، پژوهشگر و استاد دانشگاه شیکاگو بود. این جامعه‌شناس آمریکایی در زمینه‌های گوناگون مانند رفتار جمعی، سبب‌شناسی اجتماعی، سازمان اجتماعی مدرسه، نظریه مبادله اجتماعی، نظریه شبکه اجتماعی، ساختار اجتماعی، نظریه انتخاب عقلانی به مطالعه و پژوهش پرداخته و کتاب‌ها و مقالات بسیاری در جامعه‌شناسی آموزش و پرورش، مسائل جوانان، جامعه‌شناسی پزشکی، جامعه‌شناسی سیاسی، نظریه‌ها و روش‌های علوم اجتماعی و کاربرد مدل‌های ریاضی در جامعه‌شناسی نوشته است. کلمن در کتاب «بنیادهای نظریه اجتماعی» به روابط متقابل میان کنترل کنشگران بر رویدادها، منافعی که آن‌ها در آن رویدادها دارند و مفاهیم ارزش و قدرت ناشی از آن توجه زیادی نشان داده است. «انتخاب عقلانی» یکی دیگر از مسائل اساسی است که در این کتاب مطرح می‌شود که در تبیین رفتارهای اجتماعی، سیاسی، اقتصادی و رفتارهای دیگر به کار رفته است. این کتاب را که اکنون از آثار کلاسیک در علوم اجتماعی است نخستین بار در سال ۱۹۹۰ «دانشگاه هاروارد» منتشر کرد. کلمن در این کتاب، نظریه پردازی اندیشمندانه را با مثال‌های معمول و متعارف رفتار اجتماعی در هم آمیخته است. او نظریه خود را هم به شیوه توصیفی و هم به زبان ریاضی مطرح کرده است تا بسیاری از خوانندگان علاقه‌مند نیز که آشنایی کافی با ریاضیات ندارند، از آن بهره گیرند و کسانی را نیز که بیان دقیق‌تر را ترجیح می‌دهند، جلب کند. این کتاب، بخش‌های اول و دوم کتاب اصلی است که **منوچهر صبوری** آن را در ۴۹۱ صفحه در سال ۱۳۷۷ به فارسی ترجمه کرده و «انتشارات نی» آن را به چاپ رسانده است.

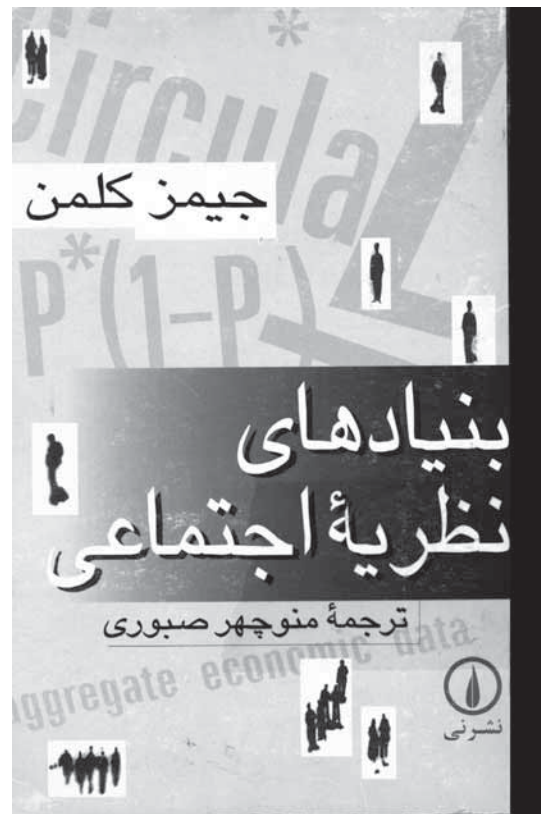
معرفی کتاب

نویسنده در پیشگفتار کتاب درباره تفاوت آن با سایر کتاب‌های نظریه در علوم اجتماعی، گفته است: **نظریه اجتماعی** آن گونه که در دانشگاه‌ها آموخته می‌شود، تا اندازه زیادی تاریخ تفکر اجتماعی است. منتقد خردبین ممکن است بگوید که شیوه عمل رایج در نظریه اجتماعی تکرار حدیثی کهنه و در واقع توسل به نظریه پردازان قرن نوزدهم است. اما در این میان، انقلابی سازمانی در جوامع رخ داده است. همچنان که جنگل‌ها و کشتزارهای محیط طبیعی جای خود را به خیابان‌ها و آسمان خراش‌ها می‌دهند، نهادهای نخستین نیز که جوامع پیرامون آن‌ها توسعه یافته‌اند، جایشان را به سازمان اجتماعی می‌دهند که هدفمندانه بنا شده است. با در نظر گرفتن این تحولات، ممکن است از خود پرسیم: ما به کجا می‌رویم؟ آیا به جایی که می‌خواهیم می‌رویم؟ آیا می‌توانیم جهت را اندکی تغییر دهیم؟ چگونه یک جهت را انتخاب می‌کنیم؟ اما پیش از آنکه بتوانیم این پرسش‌ها را مطرح کنیم، باید بدانیم به کجا می‌رویم، و برای این منظور به تئوری اجتماعی نیرومندی

مروری بر جامعه‌شناسی جیمز کلمن

بنیادهای نظریه اجتماعی

حسام مناہجی

نیازمندیم. چنین نظریه‌ای نیازمند شالوده‌ای مستحکم است و این همان چیزی است که این کتاب می‌خواهد فراهم سازد.»
نویسنده کتاب در فصل اول زیر عنوان «فرانظریه تبیین در علوم اجتماعی» چهار نوع شیوه تبیین را بر اساس مطالعه رفتار فرد یا رفتار نظام اجتماعی و نیز نوع بررسی درونی و بیرونی مطرح کرده و از میان آن‌ها یکی را به عنوان شیوه اصلی کار خود در این کتاب برگزیده و درباره آن توضیح داده است. این چهار شیوه عبارت‌اند از:

۱. تبیین رفتار فردی از طریق مشاهده رفتار مستقیم و بیرونی افراد، مثل رفتار رأی دادن، انتخاب شغل و بیان نگرش‌ها و ارزش‌ها. در این شیوه معمولاً از روش‌های هم‌بستگی آماری استفاده می‌شود و ویژگی‌های افراد مورد مطالعه و ویژگی‌های محیط‌های اجتماعی آن‌ها مورد بررسی قرار می‌گیرد.

۲. تبیین رفتار فردی از طریق فرایندهای درونی فرد و از راه درون‌نگری یا درک هم‌دلانه مشاهده‌گر با افراد مورد مطالعه و یا از طریق بعضی شاخه‌های روان‌شناسی، مثل بازنگری کمی تغییرات درون فرد.

۳. تبیین رفتار نظام‌های اجتماعی از طریق مشاهده مستقیم و بیرونی. در این شیوه نیز از روش‌های تحلیلی بر پایه هم‌بستگی آماری میان مثلاً رفتار سودجویانه و ویژگی‌های دیگر نظام اجتماعی بهره‌برداری می‌شود و از این جمله‌اند پژوهش‌هایی که متضمن مشاهده مستقیم سیستم در طول یک دوره زمانی هستند.

۴. تبیین رفتار نظام‌های اجتماعی از طریق بررسی فرایندهای درونی نظام. در این شیوه تبیین نظام بر اساس اجزای تشکیل‌دهنده آن (که ممکن است افراد و یا نهادهای درون نظام یا زیرگروه‌های دیگر باشند) و فرایندهای درونی و غالب بر اجزای آن نظام انجام می‌گیرد.

کار اصلی علوم اجتماعی تبیین پدیده‌های اجتماعی است، نه رفتار افراد منفرد.

مشکل شیوه اول و دوم که به بررسی رفتار فردی و داده‌های سطح فردی معطوف هستند، آن است که این مشاهدات به ویژه شیوه اول که در علوم اجتماعی رواج زیادی دارد، به شکاف روزافزونی بین نظریه و پژوهش منجر شده است و در حالی که نظریه اجتماعی همچنان به عملکرد نظام‌های اجتماعی رفتار می‌پردازد، تحقیق تجربی غالباً با تبیین رفتار فردی سر و کار دارد. در واقع تأکید بر رفتار فردی که در بسیاری از تحقیقات اجتماعی یافت می‌شود، غالباً توجه را از مسائل اصلی نظریه اجتماعی که به عملکرد نظام‌های اجتماعی مربوط می‌شود، منحرف می‌کند. در مقابل، شیوه‌های تبیین سوم و چهارم نیز اشکالاتی دارند که شاید مهم‌ترین آن‌ها انتقال از تحلیل سطح کلان به سطح خرد باشد. همان‌گونه که در شیوه‌های اول و دوم، انتقال از سطح خرد (یعنی فرد) به سطح کلان (یعنی نظام اجتماعی) درست نیست و به قول روش‌شناسان خطای عبور از یک سطح تحلیل به سطح دیگر و یا به اصطلاح

سفسطه «خطای سطح» اتفاق می‌افتد، انتقال از سطح کلان (نظام اجتماعی) به سطح خرد (فرد) نیز با اشکال روبه‌روست.

به هر حال نویسنده ضمن اتخاذ شیوه تبیین نوع چهارم، یعنی تبیین رفتار نظام‌های اجتماعی از طریق بررسی فرایندهای درونی نظام، آن را برای تبیین رفتار نظام‌های اجتماعی و نظریه اجتماعی مقبول و سودمندتر می‌یابد و محور تحلیل خود را در کتاب مزبور همین شیوه تبیین قرار می‌دهد.

جیمز کلنن از نقد **پارسونز** شروع کرده و کوشیده است نظریه کنش تلفیقی تری را به دست دهد. به اعتقاد کلنن، مسائل نظریه اصلی جامعه‌شناختی، اکنون حول این دو قضیه دور می‌زنند: چگونه کنش‌های هدفدار کنشگران دست به دست هم می‌دهند تا رفتار نظام‌دار را ایجاد کنند؟ و دیگر اینکه چگونه این کنش‌های هدفدار نیز به نوبه خود بر اثر الزام‌های ناشی از رفتار نظام شکل می‌گیرند؟ بدین سان، کلنن می‌کوشد تا نظریه کنش را به ریشه‌های خرد آن و تأکید بر کنشگر باز گرداند، اما در ضمن، بر پیوند سطح خرد و کلان تأکید می‌ورزد و این کار را در چارچوب الزام‌ها و اصطلاحات نظریه کنش و کارکردگرایی ساختاری انجام می‌دهد و در زمینه پیوند سطح خرد و کلان از اصل نظری **ماکس وبر** در کتاب «اخلاق پروتستان و روحیه سرمایه‌داری» سود می‌جوید.

کتاب «بنیادهای نظریه اجتماعی» کلنن همان‌طور که گفته شد ترجمه دو بخش از کتاب اصلی است: بخش اول، کنش‌ها و روابط ابتدایی و بخش دوم، ساختارهای کنش. بخش اول کتاب، بیشتر به طرح چند نوع کنش و روابط اساسی در جامعه، مانند مبادله، روابط اقتدار و روابط اعتماد در سطوح اقتصادی، سیاسی، اجتماعی و حقوقی میان افراد یک جامعه معطوف است و بخش دوم، ناظر بر تحلیل نظام‌ها و ساختارهایی است که در بردارنده انواع کنش و روابط اساسی اجتماعی هستند. عنوان‌های فصل‌های بخش اول عبارت‌اند از: کنشگران و منابع، منفعت و کنترل، حقوق کنش، روابط اقتدار و روابط اعتماد. اما عنوان‌های فصل‌های بخش دوم از این قرارند: نظام‌های مبادله اجتماعی، از روابط اقتدار تا نظام‌های اقتدار، نظام‌های اعتماد و ویژگی‌های پویایی آن‌ها، رفتار جمعی، تقاضا برای هنجارهای مؤثر، ایجاد هنجارهای مؤثر و سرمایه اجتماعی.

کلنن و «سرمایه اجتماعی»

کلنن یکی از نخستین کاربران اصطلاح «سرمایه اجتماعی» بود. وی در تعریف سرمایه اجتماعی بر حسب کارکرد و نه ماهیت به شدت تحت تأثیر طرف‌داران «نظریه عقلانی اقتصاد» از جمله **آدام اسمیت** بوده است. همچنین در ارائه نظریه سرمایه اجتماعی، او از نظریات جامعه‌شناسان تلفیقی، از جمله **تالکوت پارسونز** و جامعه‌شناسان معاصر چون **بورديو**، **گیدنز** و **پاتنام** بهره گرفته است. جیمز کلنن در آثار خود تأکید زیادی روی کارکرد دارد. وی را

با مجله‌های رشد آشنا شوید

مجله‌های دانش‌آموزی

(به صورت ماه‌نامه و نه شماره در هر سال تحصیلی منتشر می‌شود):

رشد کودک (برای دانش‌آموزان آمادگی و پایه اول دوره آموزش ابتدایی)

رشد نوآموز (برای دانش‌آموزان پایه‌های دوم و سوم دوره آموزش ابتدایی)

رشد دانش‌آموز (برای دانش‌آموزان پایه‌های چهارم، پنجم و ششم دوره آموزش ابتدایی)

مجله‌های دانش‌آموزی

(به صورت ماه‌نامه و هشت شماره در هر سال تحصیلی منتشر می‌شود):

رشد نوجوان (برای دانش‌آموزان دوره آموزش متوسطه اول)

رشد جوان (برای دانش‌آموزان دوره آموزش متوسطه دوم)

مجله‌های بزرگسال عمومی

(به صورت ماه‌نامه و هشت شماره در هر سال تحصیلی منتشر می‌شود):

♦ رشد آموزش ابتدایی ♦ رشد تکنولوژی آموزشی

♦ رشد مدرسه فردا ♦ رشد مدیریت مدرسه ♦ رشد معلم

مجله‌های بزرگسال و دانش‌آموزی تخصصی

(به صورت فصل‌نامه و چهارشماره در هر سال تحصیلی منتشر می‌شود):

- ♦ رشد برهان آموزش متوسطه اول (مجله ریاضی برای دانش‌آموزان دوره متوسطه اول)
- ♦ رشد برهان آموزش متوسطه دوم (مجله ریاضی برای دانش‌آموزان دوره متوسطه دوم)
- ♦ رشد آموزش قرآن ♦ رشد آموزش معارف اسلامی ♦ رشد آموزش زبان و ادب فارسی ♦ رشد آموزش هنر ♦ رشد آموزش مشاور مدرسه ♦ رشد آموزش تربیت بدنی ♦ رشد آموزش علوم اجتماعی ♦ رشد آموزش تاریخ ♦ رشد آموزش جغرافیا ♦ رشد آموزش زبان ♦ رشد آموزش ریاضی ♦ رشد آموزش فیزیک ♦ رشد آموزش شیمی ♦ رشد آموزش زیست‌شناسی ♦ رشد آموزش زمین‌شناسی ♦ رشد آموزش فنی و حرفه‌ای و کار دانش ♦ رشد آموزش پیش‌دبستانی

مجله‌های رشد عمومی و تخصصی، برای معلمان، مدیران، مربیان، مشاوران و کارکنان اجرایی مدارس، دانش‌جویان مراکز تربیت معلم و رشته‌های دبیری دانشگاه‌ها و کارشناسان تعلیم و تربیت تهیه و منتشر می‌شود.

♦ نشانی: تهران، خیابان ایرانشهر شمالی، ساختمان شماره ۴ آموزش و پرورش، پلاک ۲۶۶، دفتر انتشارات و تکنولوژی آموزشی.

♦ تلفن و نمابر: ۰۲۱ - ۸۸۳۰۱۴۷۸

می‌توان جامعه‌شناسی دانست که با دیدگاهی تلفیقی و ترکیبی به بررسی مسائل مختلف اجتماعی و به‌ویژه سرمایه اجتماعی می‌پردازد. با آنکه در بررسی سرمایه اجتماعی خود به ساختارها و کارکردشان اهمیت می‌دهد، اما از اختیاری که کنشگران خود در ابعاد گوناگون سرمایه اجتماعی می‌توانند ایفا کنند، غافل نیست. کلمن سرمایه اجتماعی را از دیدگاه عملی این چنین تعریف می‌کند: «تنوعی از موجودات با دو عنصر مشترک: همه آن‌ها بخشی از ساختارهای اجتماعی را شامل می‌شوند، و بعضی از فعالیت‌های عاملان را در آن ساختار تسهیل می‌کنند.» یعنی سرمایه اجتماعی هر آن چیزی است که از شبکه روابط، اعتماد، حس عمل متقابل و هنجارهای اجتماعی ناشی و موجب تسهیل فعالیت فردی یا اجتماعی شود. از نظر او، سرمایه اجتماعی یک منبع خنثاست که هر نوع عملی را تسهیل می‌کند، اما اینکه جامعه از آن نفع می‌برد یا خیر، کاملاً به کاربرد آن در یک موقعیت خاص وابسته است.

کلمن به عنوان یکی از بنیان‌گذاران این مفهوم، از واژگان متفاوتی در تعریف کارکردی خود از سرمایه اجتماعی استفاده کرده است. از نظر این جامعه‌شناس، سرمایه اجتماعی نه یک جوهر واحد، بلکه ذات‌های متکثر است که همه آن‌ها از خصلت ساختمان اجتماعی و تسهیل‌کنندگی کنش‌های کنشگران در داخل ساختارها برخوردارند. سرمایه اجتماعی مانند شکل‌های دیگر سرمایه مولد است و دستیابی به اهداف معینی را که در فقدان آن دست‌یافتنی نیستند، امکان‌پذیر می‌سازد. سرمایه اجتماعی مانند سرمایه فیزیکی و انسانی کاملاً تعویض‌پذیر نیست، اما نسبت به فعالیت‌های به‌خصوصی تعویض‌پذیر است. شکل معینی از سرمایه اجتماعی که در تسهیل کنش‌های معینی ارزشمند است، امکان دارد برای کنش‌های دیگر بی‌فایده یا حتی زیانمند باشد. سرمایه اجتماعی برخلاف سرمایه انسانی در افراد، و برخلاف سرمایه مالی، در ابزار فیزیکی و تولیدی قرار ندارد، بلکه به‌طور ذاتی، در ساختار روابط کنشگران با هم و روابط آن‌ها حضور دارد.

جیمز کلمن سرمایه اجتماعی را منابع و انرژی‌های نهفته در جامعه می‌داند که سبب فعال شدن ارتباطات در میان مردم می‌شوند. وی این منابع را اعتماد، همدلی، تفاهم و ارزش‌های مشترکی می‌داند که شبکه انسانی و اجتماعی را به هم متصل می‌کند و امکان کارهای دسته‌جمعی را مهیا می‌سازد. از نظر او، سرمایه اجتماعی منبعی است که می‌تواند سطح روابط فردی را به سطح روابط اجتماعی ارتقا دهد. سرمایه اجتماعی از دید کلمن دو عنصر اساسی دارد: یکی «ساخت اجتماعی» و دیگری «کنش‌های کنشگران». او از اعتماد، اختیار، تعهدات، انتظارات و هنجارها به عنوان عناصر سرمایه اجتماعی یاد می‌کند و بر نقش گروه‌های نخستین، مانند خانواده، دوستان، همسایگان و محله در تولید سرمایه اجتماعی تأکید دارد. وی در تحقیقات خود سرمایه اجتماعی را در سه سطح خرد، میانی و کلان مورد مطالعه قرار داده است. کلیدواژه اصلی در مطالعات کلمن «اعتماد» است.

اعتماد فردی بین دو کنشگر (در سطح خرد)، اعتماد متقابل گروه‌ها به یکدیگر (در سطح میانی)، و نظام‌های اعتماد که در سطح نهادها و سازمان‌های اجتماعی وجود دارند و از آن‌ها به نام اعتماد اجتماعی در سطح کلان یاد می‌کند.

کلمن و اعتماد اجتماعی

کلمن که در چارچوب سرمایه اجتماعی نظریات خود را مطرح کرده است، به ابعاد اعتماد شخصی و انتزاعی توجه دارد، اما به‌طور کلی شیوه روان‌شناختی مبادله را مبنای تحلیل‌های خود قرار می‌دهد و به‌خصوص در تحلیل روابط گروه‌های دارای اعضای نسبتاً زیاد، تنها همان قواعد گروه‌های دو و سه نفره را به کار می‌برد. حال آنکه در نظریه مبادله به‌خوبی نشان داده شده که قواعد حاکم بر گروه‌های بزرگ به‌صورتی ماهوی با قواعد جاری در گروه‌های کوچک متفاوت است.

به‌نظر کلمن در هر رابطه مبتنی بر اعتماد حداقل دو جزء وجود دارد: اعتمادکننده و اعتمادشونده و فرض بر این است که در کنش هر دو جزء هدفمندند و به دنبال رفع نیازهای خود هستند. طرف اعتمادکننده باید تصمیم بگیرد که با دیگری وارد معامله شود یا نه (یعنی خطر را بپذیرد یا نه) و طرف اعتمادشونده نیز باید بین حفظ اعتماد و یا شکستن آن دست به انتخاب بزند. بنابراین رابطه‌ای مبتنی بر اعتماد، یک رابطه دوجانبه است و بر مبنای اصل به حداکثر رساندن فایده تحت شرایط مخاطره قرار دارد.

به عقیده او اصولاً در یک رابطه مبتنی بر اعتماد ما با کنشگرانی عقلانی مواجه هستیم. در این رابطه اگر برای کنشگر احتمال پیروزی در مقایسه با شکست بیشتر باشد، اعتماد خواهد کرد؛ زیرا او موجودی عقلانی است و باید اعتماد کند. این بیان ساده مبتنی بر اصل به حداکثر رساندن سودمندی تحت شرایط خطرپذیری (ریسک) است. اعتمادکننده بالقوه باید بین اعتماد نکردن (که در این صورت هیچ تغییری در سودمندی او حاصل نمی‌شود) و اعتماد کردن (که در این صورت به کنش طرف مقابل بستگی دارد) تصمیم بگیرد. بنابر آنچه ذکر شد، طبق نظر کلمن چون انسان موجودی عقلانی است که کنش‌های او مبتنی بر گزینش معقولانه است، لذا همیشه در فکر آن است که در روابط خود حداکثر سود ممکن را کسب کند. او برای این کار ابتدا مقداری از منابع را از طرف خود هزینه می‌کند که به‌عنوان «هزینه اعتماد» در نظر گرفته می‌شود تا بتواند در جریان اعتماد به سودی متناسب با آن هزینه دست یابد. لذا اگر جریان و رابطه اعتمادی سودآور باشد، اعتماد و روابط اعتمادی بیشتر خواهد شد. ولی اگر این رابطه اعتمادی سودآور نباشد و یا اینکه باعث خطرپذیری (ریسک) بالا و عدم کسب سود متناسب باشد، آن‌گاه اعتماد و رابطه اعتمادی کاهش می‌یابد.

پی‌نوشت

1. James Samuel Colman

برگ اشتراک مجله‌های رشد

نحوه اشتراک:

شما می‌توانید پس از واریز مبلغ اشتراک به شماره حساب ۳۹۶۶۲۰۰۰ بانک تجارت، شعبه سهراب آزمایش کد ۳۹۵، در وجه شرکت افست از دو روش زیر، مشترک مجله شوید:

۱. مراجعه به وبگاه مجلات رشد به نشانی: www.roshdmag.ir و تکمیل برگه اشتراک به همراه ثبت مشخصات فیش واریزی.
۲. ارسال اصل فیش بانکی به همراه برگ تکمیل شده اشتراک با پست سفارشی (کپی فیش را نزد خود نگه دارید).

♦ نام مجلات درخواستی:

.....

.....

♦ نام و نام خانوادگی:

♦ تاریخ تولد:

♦ میزان تحصیلات:

♦ تلفن:

♦ نشانی کامل پستی:

استان:

شهرستان:

خیابان:

شماره فیش بانکی:

مبلغ پرداختی:

پلاک:

شماره پستی:

♦ اگر قبلاً مشترک مجله بوده‌اید، شماره اشتراک خود را بنویسید:

.....

امضا:

♦ نشانی: تهران، صندوق پستی امور مشترکین: ۱۶۵۹۵/۱۱۱

♦ وبگاه مجلات رشد: www.roshdmag.ir

♦ اشتراک مجله: ۰۲۱-۷۷۳۳۶۶۵۶ / ۷۷۳۳۵۱۱۰ / ۷۷۳۳۹۷۱۳-۱۴

♦ هزینه اشتراک یکساله مجلات عمومی (هشت شماره): ۳۰۰/۰۰۰ ریال

♦ هزینه اشتراک یکساله مجلات تخصصی (چهار شماره): ۲۰۰/۰۰۰ ریال